

Overgenomen uit: **Begijnhofkrant 48 (2015) 15 – 18**

Sacramentsprocessies te Turnhout

EEUWENLANGE TRADITIE BLIJFT STAND HOUDEN OP BEGIJNHOF

Bert Tops, Guido Landuyt en Marcel Gielis

Processies zijn in de rooms-katholieke kerk optochten waarin de geestelijkheid en het gelovige volk meestal op een vaste dag in het jaar binnen de kerk of door de parochie opstappen. Ze worden gevierd als godsdienstige plechtigheden. De bekendste zijn de sacramentsprocessies.

In 1264 bepaalde Paus Urbanus IV dat de feestdag van het Allerheiligste Sacrament, waarbij men het lichaam van Christus in de vorm van de gewijde hostie vereert, in de hele Latijnse Kerk zou worden gevierd. In het kielzog daarvan werden overal sacramentsprocessies georganiseerd. De processie vond plaats op de negende donderdag na Pasen. Sinds de 19de eeuw werden de processies gehouden op Sacramentszondag, dat is de zondag daarna. Ook de jaarlijkse grote processies met de kermis (Kerkwijdingsfeest) zijn van oudsher sacramentsprocessies. Een sacramentsprocessie wordt voorafgegaan door een kruis en afgesloten met het Heilig Sacrament. Onder een baldakijn draagt de priester een monstrans met een geconsacreerde hostie. In de kerk bewaarde relikwieën of een groot beeld van de patroon van de kerk worden eveneens meegedragen. Verder lopen in de processie naast een aantal zinnebeeldige groepen ook delegaties van de onderscheiden parochiale verenigingen, de communicanten, leerlingen van de katholieke scholen enzovoort mee. Op enkele plaatsen tijdens het parcours wordt halt gehouden om met de monstrans het volk te zegenen. Eens de processie gepasseerd is, kan men naar huis gaan of naar de herberg in een feeststemming.

Het oude Turnhout

Op het grondgebied van het oude Turnhout (grotendeels samenvallend met de federatie Turnhout/Oud-Turnhout)¹ vindt men nu 12 parochies². Aanvankelijk telde Turnhout twee parochies: een buiten de stad, de Sint-Pietersparochie (de “Binnenkerk”), en een buiten de stad, de Sint-Bavoparochie (Oud-Turnhout).

Elke parochie had haar eigen processie. Daarnaast waren er enkele grotere gehuchten met een eigen kapel, waarin soms dienst gedaan werd door priesters of paters uit Turnhout, Zevendonk, Schoonbroek (nu Retie) en in mindere mate Oosthoven. Ook waren er nog enkele grote kapellen, zoals die van de minderbroeders (nu Heilig Graf), het begijnhof, de Sint-Theobalduskapel en de Lokerenkapel.

De Sint-Bavokerk van Oud-Turnhout behoorde vermoedelijk bij het goed (*allodium* of eigengoed) dat Gerard van Duffel in 1187 aan de orde van de Tempeliers schonk. Gerard van Duffel

was met zijn drie broers een telg uit een familie die men ook van Hildincshusen noemde en die vooral gegoed was te Duffel³. De goederen van de Tempeliers te Oud-Turnhout werden beheerd door de commanderij van Ter Braken te Alphen. Rond 1212 stichtte Hendrik I van Brabant, graaf van Leuven, ter hoogte van de huidige Grote Markt van Turnhout een nieuwe vrijheid op een ander goederenbezit. Of er ter hoogte van de Sint-Pieterskerk een kapel of kerk stond rond 1212, is nergens in de geschreven bronnen vermeld. In elk geval zou het nieuwe Turnhout snel het oude Turnhout overvleugelen.

Na de liquidatie van de orde van de Tempeliers in 1312 werden de goederen overgedragen op de Hospitaalridders, ook bekend als de Johannieten.

Na de nederlaag tegen de Turken in 1522 moest de orde uitwijken naar Malta, vandaar nog een derde benaming: “Orde van Malta”. De goederen werden beheerd door de

commanderij van Chantraine bij Geldenaken (Jodoigne).

De oudste vermelding van het begijnhof van Turnhout, naast het kasteeldomein van de hertogen van Brabant, dateert van 1340. In 1398 werd aan de Sint-Pieterskerk op de Grote Markt een kapittel opgericht door Maria van Gelre/Brabant. De bestaande parochie van Sint-Bavo werd een kapelanie van het Sint-Pieterskapittel.⁴ Zelfs wanneer Sint-Bavo in 1614 een pastoor krijgt, blijft deze parochie toch verbonden aan het kapittel, waardoor men gaat spreken van de *Binnenkerk* voor de Sint-Pieterskerk en de *Buitenkerk* voor de Sint-Bavokerk.⁵ Daarnaast was er een aantal grotere gehuchten waar protokapelanieën ontstonden, zoals in Zevendonk, Schoonbroek en Oosthoven, waar op min of meer geregelde tijden de zondagsmis in een grotere kapel werd opgedragen. Daarnaast waren er op het grondgebied nog kapellen met een regelmatige eredienst, zoals op het begijnhof, het gasthuis en in de kloosters. Deze situatie veranderde gedurende de Franse en Nederlandse periode.

Eerste processies

De oudste processies in de stad Turnhout zijn die van de Sint-Pietersparochie en die van het begijnhof. Over de oudste periode zijn echter weinig bronnen voorhanden. In de 15de eeuw werd, waarschijnlijk tijdens de grote processie op 15 augustus, een Mariabeeld rondgedragen door de straten van Turnhout.⁶ Uit 16 de-eeuwse kerkrekeningen blijkt dat het vaan uit de toren van Sint-Pieter werd gehangen en na de mis trok een processie met het beeld van Onze-Lieve- Vrouw in een kleed met gouden juwelen door de straten van Turnhout. De leerlingen van de Kapittelschool en de Duitse school stapten mee op in de processie. In 1550 worden de leerlingen door Maria van Hongarije ontslagen van koordienst, maar niet van het bijwonen van de processie.⁷

De grote processie was een hele ommegang. Er waren groepen die op wagens gebeurtenissen uit het Nieuwe en Oude Testament uitbeeldden, zoals blijkt uit een kerkrekening van 1548.⁸ Ook de schuttersgilden, ambachten en kanunniken liepen mee, net als een reus, gevolgd door het beeld van Onze-Lieve-Vrouw en het Heilig Sacrament.

In 1549 kwamen de gezellen van Brussel een reuzendans uitvoeren en ook het gulden kalf met dansers wordt vermeld in rekeningen uit die tijd. In 1564 waren naast de “kalfdansers” ook de zwaarddansers van de partij en elk jaar kwamen enkele speellieden van Herentals over.⁹ Tijdens de godsdienststroebeelen in de 16de eeuw (Reformatie, Beeldenstorm, bezetting door de geuzen...) waren vele kerken onteerd. Onder de regering van de aartshertogen Albrecht en Isabella (1598- 1621) werden in de Nederlanden vele kerken opnieuw gewijd. Voor de Sint-Pieterskerk gebeurde die nieuwe kerkwijding op 11 augustus 1608.

De oudste vermelding van de processie van de Sint-Pietersparochie op Sacramentsdag dateert uit de 16de eeuw. Meer informatie is bewaard gebleven uit de 18de eeuw. Aan de “maagdekens” die in de processie meeliepen, deelde de broederschap van het Heilig Sacrament steevast “*korintekoeken*” of krentenkoeken uit. De broederschap trakteerde zichzelf tijdens de processiedag steevast op een ton bier, meer bepaald Diesters, Leuvens of Hoegaards bier.¹⁰ Uit de 18de eeuw is er voor de Sint-Pieterskerk een processionale of zangboek bewaard gebleven.

Kruisverheffing

Op het begijnhof van Turnhout bestond ook in de middeleeuwen een processie op Sacramentsdag en op het patroonsfeest van het begijnhof, het feest van het Heilig Kruis of Kruisverheffing.

De jaarlijkse processie op het begijnhof van Turnhout (op de zondag na het feest van de Kruisverheffing) is momenteel nog de enige overgebleven processie van een rijke traditie. Foto: Ludo Verhoeven, 2008

De feestdag van de Kruisverheffing wordt gevierd op 14 september. Op die dag in het jaar 320 zou de Byzantijnse keizerin Helena het Kruis waaraan Jezus Christus gestorven was, hebben teruggevonden tijdens haar bedevaart naar Palestina. In Turnhout bestond al in 1450 een broederschap voor het Heilig Kruis, maar dat verdween tijdens de godsdienststoebeelen in de 16de eeuw. De verheerlijking van het Kruis wordt door de Kerk gezien als een teken van verlossing. Een uiterst belangrijk tijdsdocument over het verleden van de begijnhofprocessie is het processionale, een boek met gezangen voor processies en inmiddels een topstuk van de Vlaamse Gemeenschap, dat bewaard wordt in het Begijnhofmuseum. Eeuwenlang namen alleen de begijnen deel aan deze processie.

Door het concordaat met Napoleon in 1801 ontstond de gelegenheid om de oude tradities weer op te nemen en de processies te laten uitgaan.¹¹

Het aantal processies nam zodanig toe, dat in 1820 bisschop de Mean besloot om de processies in de parochies te beperken. Naast een sacramentsprocessie (maandag, dinsdag en donderdag voor Hemelvaartsdag) mocht nog een "grote" processie gehouden worden, allicht om het Kerkwijdingsfeest een plaats te geven. Andere processies moesten binnen de kerk of op het kerkhof rond de kerk gehouden worden.¹²

Aan het eind van de 19de eeuw werd de processie op Sacramentszondag geopend en gesloten door gendarmen te paard. In de eerste plaats volgden op twee rijen de kinderen en leerlingen van de katholieke scholen met hun meesters, leden van de broedersschappen, congregaties, bonden, katholieke sociale verenigingen, met groepen die de Heilige Kindsheid, de Heilige Theresia van het Kindje Jezus en de Heilige Clara uitbeeldden.

Kinderen hebben altijd een prominente rol toebedeeld gekregen tijdens de processies. Hier begeleiden ze Theresia van Lisieux (1873-1897), ook Theresia van het kind Jezus en het Heilig Aanschijn (haar kloosternaam) genoemd. Foto: Ludo Verhoeven, 2008

Onze-Lieve-Vrouw heeft altijd een prominente rol toebedeeld gekregen in de processies. Ook tijdens de processie op het begijnhof wordt het Mariabeeld nog altijd meegedragen. Foto: Rudi Roels, 2009

Deze groepen werden gevolgd door het beeld van Onze-Lieve-Vrouw, gedragen door de leden van de Onze-Lieve-Vrouwegilde, enkele muziekmaatschappijen en officieren van de pompiers. Daarna kwamen het kruis met de acolieten, de geestelijkheid in koorhemd, de leden van de broederschap van het Heilig Sacrament (of Venerabel), en de Deken van Turnhout met een gotische monstrans onder het baldakijn. Daarna stapten de kerkraad van de Sint-Pieterskerk, de burgemeester en schepenen, de “damen” van de gedurige aanbidding en politieagenten en tot slot de gewone bevolking.

Volgens kanunnik Jansen, de vroegere stadsarchivaris, lieten kinderen op de processie dag hun moeders niet gerust, omdat ze er allen om ter schoonst wilden uitzien.¹²

In de 20ste eeuw ontstond ook de gewoonte om optochten te houden (soms ook processies genoemd) voor allerlei gelegenheden, zoals bij een eremis, waarbij elementen uit de processie werden opgenomen.¹³

Op het begijnhof bestonden naast de processies op Sacramentsdag en op het patroonsfeest van het begijnhof, het feest van het Heilig Kruis of Kruisverheffing, tot circa 1923 ook nog de boet- (en bid) processies, die uitgingen op de feestdag van Sint-Marcus (25 april) en op de kruisdagen (maandag, dinsdag en woensdag voor de hoogdag van Ons Heer Hemelvaart). Ook was er de Generale Berechting (communie aan de zieke begijnen) met Pasen en op de eerste zondag in mei was er na de Vespers nog een kleine processie, waarin de offergift aan O.-L.-Vrouw van de Infirmierie naar de kerk werd gedragen.¹⁴

Voor de Sint-Pietersprocessie tijdens de vorige eeuw uitging, werden wit zand en bloemblaadjes in de straten gestrooid. Voor de ramen werd een kruis geplaatst tussen twee kaarsen. Sommige straten, zoals de Deken Adamsstraat, waren speciaal

uitgerust voor de processie met houders, waarin men flambouwttjes kon plaatsen. Wie langs de ommegang woonde, nodigde familie uit en plaatste stoelen op de stoep voor de gasten. Met de ontkerkelijking verminderde ook de belangstelling voor processies die niet onmiddellijk het uitzicht hadden van een heemkundige stoet. De processie werd geopend met een kruisdrager. Vervolgens werden in de processie heiligenbeelden en gedragen, hun relikwieën afgewisseld met de verenigingen van de parochie.¹⁵ Het toenemende gebruik van de zondagvoormiddag om uit te slapen of voor vrijetijdsbesteding deed het aantal deelnemers, zeker bij de jongeren, sterk afnemen. De Kermisprocessie van de Sint-Pietersparochie bleef uitgaan tot 1963 en de Sacramentsprocessie tot 1970.

Nieuwe parochies en nieuwe processies

Toen het aantal parochies omwille van de snel stijgende stadsbevolking op het einde van de 19de eeuw toenam, kregen ook die een processie.

In Zevendonk streefde men er allang naar verheven te worden tot een zelfstandige parochie. Voordien mocht al in de bestaande Mariakapel mis worden gelezen voor de zieken en ouderlingen. In 1855 ging die wens in vervulling. Aanvankelijk werden de vieringen nog in de oude kapel gehouden, maar in 1874 werd een nieuwe kerk, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw van de Schapulier, ingezegend. De nieuwe parochie kende weldra een eigen, bescheiden processie, waarbij het sacrament langs de hoeves en door de velden werd gedragen. Daarvan getuigen nog de processievlagen in de huidige parochiekerk.

Deze processie is allicht verwant met de processies gehouden voor de Kruisdagen. Tijdens deze processie trok de processie, voorafgegaan door het kruis, door de velden om de gewassen te zegenen en een goede oogst af te smeken. In Sint-Bavo werd een dergelijke processie gehouden in september.¹⁶ Wanneer de processie voor de laatste keer uitging, is niet bekend.

De parochie van het Heilig Hart ontstond in 1895. In 1907 werd de huidige parochiekerk ingewijd, maar al daarvoor trok de eerste processie uit op zondag 24 juni 1900 (het feest van het Heilig Hart van Jezus wordt gevierd op de 69ste dag na Pasen of de vrijdag na de tweede zondag na Pinksteren). Het aantal groepen dat voor het Sacrament opstapte, groeide van¹⁷ in 1901 tot 36 in 1934. Naast de verenigingen en vaandels verschenen ook zinnebeeldige groepen, zoals de groep van de Heilige Kindsheid, een groep jongens gekleed als rode paterkens of een groep maagdekens, de groep van het Heilig Hart die geloof, hoop en liefde uitbeelden, of de groep van de Heilige Theresa van het Kindje Jezus, de groep van het Heilig Hart voorstellend de Heilige Theresa, omringd door kinderen van de parochiale school die een krans van roze roosjes dragen...¹⁷ Het is duidelijk dat in de processies een belangrijk beroep werd gedaan op jeugdbewegingen en schoolkinderen. Ook hier werden de straten met wit zand en bloemen bestrooid. In sommige straten werden heuse bloementapijten aangelegd. In de jaren '60 van de vorige eeuw werd het steeds moeilijker om groepen nog te mobiliseren om mee op te stappen in de processie. Op het einde van de jaren '60 ging de processie een laatste keer uit.¹⁸

De uitbreiding van de stad in westelijke richting deed daar een nieuwe parochie ontstaan in 1928: Onze-Lieve-Vrouw Middelaars. Ook hier werd een processie gecreëerd, maar weer totaal anders. Het werd een Bijbelse stoet die aan het Heilig Sacrament voorafging. De hele scenografie werd gemaakt door pastoor H. Misonne. Groepen beeldde scènes uit de Bijbel uit vanaf de schepping en zondeval tot de kruisdood van Jezus. Bijzondere aandacht werd gegeven aan die passages uit de Bijbel die verband hielden met de bevrijding van de zonden en de eucharistie. Volgens de overlevering trok de pastoor zelf naar Palestina, toen nog een Brits protectoraatgebied, om er stoffen te kiezen om zeker te zijn van de authenticiteit

van zijn processie. De eerste ommegangen vonden plaats op 21 april 1935 en 7 juli 1935²⁰. Daarna werd beslist dat de processie voortaan zou uitgaan op de eerste zondag van juli. 1935 was een jubeljaar, waarin de 1900ste verjaardag van Christus' kruisdood werd herdacht.

De processie kreeg de naam Kruisoffer-Misoffer en werd georganiseerd door de Broederschap der Vrijdagmis.²¹ De processie werd geopend door bazuinblazers. Voor elk tafereel liep een "profeet", die geregeld voor de toeschouwers voorlas wat de betekenis van het tafereel was.

Een scène uit de laatste Onze-Lieve-Vrouw Middelaarsprocessie in 1980: de hogepriester Melchisedech offert brood en wijn. Christus zal eens het eucharistisch brood en de eucharistische wijn offeren en bestendigen voor het Godsvolk van alle tijden. Let op de authentieke kleding, waaraan veel aandacht werd besteed. Foto: Albert Van Hoeck, 1980

Vele parochianen speelden gedurende jaren dezelfde rol in de processie. Bekend was dat gedurende de ommegang Christus driemaal onder het kruis ten val kwam. Toeschouwers trachtten massaal om daar aanwezig te zijn om dat te zien. De bekendste Christus was allicht de acteur Roeck, die ook de rol van Tijnl vervulde in de eerste Tijnlstoet. Ook hier stelden zich problemen met de rekrutering. De overschakeling naar een vijfjaarlijks evenement, met succes elders doorgevoerd, lukte niet. De processie ging voor de laatste keer uit in 1980.

De parochie kende nog wel een tweede, kleine processie binnen de kerk naar het altaar in de Theresiakapel. Zowel van deze

kinderprocessie als van de grote processie zijn de klederen bewaard gebleven.²² De Heilige Theresia was de tweede patrones van de parochie.²

In 1875 werd een buitenverblijf voor de leerlingen van de apostolische school ingewijd langs de steenweg op Merksplas. De bijbehorende Nazarethkapel was ook publiek toegankelijk en groeide uit tot een soort parochiekerk voor de Heizijde, zelfs nadat de andere gebouwen in onbruik geraakten. Vanaf de Tweede Wereldoorlog tot in de jaren '60 stapte hier een ommegang die langs de baan vertrok, maar dan door de velden liep. Ook deze processie is allicht verwant aan de Kruisdagprocessie om de veldvruchten te beschermen. Het is mogelijk dat ook het Mariabeeld megedragen werd in de processie van de Sint-Pieterskerk. In de parochies die vanaf 1940 ontstonden – Goddelijk Kind Jezus te Oosthoven in 1940 (voordien kapelanie vanaf 1933), Pinksterparochie en Sint-Franciscusparochie in 1969 en de parochie van de Blijde Boodschap in 1973 -- vonden we geen sporen terug van grote processies die door de straten van de parochie trokken

Begijnhofprocessie overleeft

Hoewel de laatste begijn overleed in 2002, is de enige overgebleven processie in Turnhout die op het begijnhof op het patroonsfeest van de begijnhofkerk.. Vanaf het midden van de vorige eeuw stapt ook het pas opgerichte begijnhofkoor mee op in de processie. Dit koor heeft, onder meer dankzij de deelname van schoolkinderen, de processie verder uitgebouwd tot een kleurrijk spektakel dat ook toeristen van ver buiten Turnhout lokt.

De begijnhofprocessie opent na het kruis met enkele groepen die de geschiedenis van het begijnhof in Turnhout en van kloosterorden en heiligen uitbeelden die verbonden zijn met de religieuze geschiedenis van onze streek.

Daarna komen groepen die hulde brengen aan het Heilig Kruis en aan Onze-Lieve-Vrouw. De processie wordt afgesloten met het Heilig Sacrament in een monstrans, die gedragen wordt door de priester onder een baldakijn en vergezeld van misdienaars en flambeeuwdragers

Bisschop Johan Bonny tijdens de processie in 2012 ter gelegenheid van het bisdomjubileum en het 800-jarige bestaan van Turnhout als stad.

De processie vertrekt en eindigt na een ommegang door het begijnhof aan de kerk. Aan de Calvarie in de buurt van de hoofdingang en aan de kapel van het Heilig Aanschijs wordt halt gehouden, wat een “statie” heet, en heeft de zegening plaats. Ter gelegenheid van het bisdomjubileum en het 800-jarige bestaan van Turnhout als stad in 2012 stapte de Antwerpse bisschop, Mgr. Johan Bonny, mee op in de processie en droeg hij het Heilig Sacrament. In datzelfde jaar werd de processie verrijkt met een meer catechetische afdeling, die samengesteld is uit processies die vroeger in Turnhout bestonden. Deze afdeling opent met de prachtige, door Napoleon Daems in de 19de eeuw gebeeldhouwde symbolen van de goddelijke deugden geloof, hoop en liefde, omdat daarrond naar een inzicht van Sint-Augustinus van oudsher de catechese in de Kerk wordt opgebouwd. Verder is deze afdeling gewijd aan de voorafbeeldingen van kruisoffer en eucharistie, waarin kleren worden gebruikt die afkomstig zijn uit de bijbelprocessie die in de jaren rond de Tweede Wereldoorlog

door de parochie van Onze-Lieve-Vrouw-Middelares trok. Het Laatste Avondmaal, waarop Jezus de eucharistie instelde, was een paasmaal. Sinds 2012 is er een groep die het paasmaal van de Israëlieten bij hun uittocht uit Egypte uitbeeldt.

In 2013 werd er de voorstelling van het offer van Isaac, dat een voorafbeelding is van Jezus' kruisdood en verrijzenis, aan toegevoegd. In de Middelareskerk lagen ook de kledij en wapens van een zestal kruisvaarders die de erewacht van het Heilig Sacrament vormden. Daarmee wordt sinds 2014 een groep gevormd die de oorsprong van Turnhout uitbeeldt: deze scene verwijst naar de schenking in 1186 door Gerard van Duffel van zijn goederen in Oud Turnhout aan de Tempeliers.

Om de processie te laten voortbestaan en nieuwe onderdelen toe te voegen (bv. uitbeelding van het Laatste Avondmaal met twaalf apostelen), zijn er natuurlijk in de toekomst blijvend vrijwilligers nodig om mee op te stappen in de processie. □

Bert Tops, Guido Landuyt en Marcel Gielis

Literatuur en Noten

1. M. GIELIS e.a. ed., *In de stroom van de tijd {(4)50 jaar bisdom Antwerpen}*, Leuven, 2012, p. 273.
2. Turnhout-centrum: Goddelijk Kind Jezus (Oosthoven), Heilig-Hart, Onze Lieve Vrouw Middelares, Pinksterparochie, Sint-Pieter; Turnhout-Klaverblad: Blijde Boodschap (Parkwijk), Sint-Franciscus (Schorvoort), Onze Lieve Vrouw van de Schapulier (Zevendonk); Oud-Turnhout: Onbevlekt Hart van Maria Koningin (Zwaneven), Sint-Antonius-abt (Oosthoven), Sint-Bavo. Sint-Job (Schoonbroek, nu Retie, federatie Retie-Dessel). Daarnaast is er nog de Heilig-Kruiskerk op het Begijnhof. Zie hierover o.a. E. VAN AUTENBOER, *Het kerkelijk leven*, in H. DE KOK en E. VAN AUTENBOER, *Turnhout Groei van een stad*, Turnhout, 1983, p. 324-325.
3. A.M. ERENS, *De oorkonden der abdij Tongerlo, Deel I : 1133-1294*, 1948, Tongerlo, p. 57-62.
4. E. PERSOONS, *Het kerkelijk leven*, in H. DE KOK en E. VAN AUTENBOER, *Turnhout Groei van een stad*, Turnhout, 1983, p. 172- 173. *Oud-Turnhout, 1858-1933, Geschiedkundige schets*, Antwerpen, 1933, p. 10-15.
5. O.a. J. SELS, *Oud-Turnhout en zijn verleden [deel] 3*, in *Heemkundekring Corsendonck*, Oud-Turnhout, 1993, p. 75.
6. J. E. JANSEN, *Jaargetijdenboek van het St. Pieterskapittel te Turnhout in de XVe-XVIe eeuwen*, Turnhout, 1924.
7. E. PERSOONS, *Het kerkelijk leven*, in H. DE KOK en E. VAN AUTENBOER, *Turnhout Groei van een stad*, Turnhout, 1983, p. 174-175.
8. L. LEYSEN, ‘Het devotieleven in de Turnhoutse Sint-Pieterskerk (1397-1580)’. *Taxandria. Jaarboek van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen*, 2000 (73), p. 5-78 en 2001 (74), p. 51-144.
9. SAT, Archief van de broederschap van het H.-Sacrament van Turnhout.
10. M. GIELIS e.a. ed., *In de stroom van de tijd {(4)50 jaar bisdom Antwerpen}*, p. 172-176, 188.
11. A.P. STAPPAERTS en P.A. STAPPAERTS, *Kerken is werken*, Retie, 2012, p. 178.

12. J. E. JANSEN, *Het volksleven te Turnhout. Deel I: Turnhoutsch volkskalender*, Turnhout, 1939, p. 61-63.
13. Bv. in Oud-Turnhout in 1945 ter gelegenheid van de eremis van pater Basilius Waterschoot O.Praem., *Zo was Oud-Turnhout*, [Oud-Turnhout], 1981, p. 62. I. MERTENS, *Oud-Turnhout, de tijd van toen*, Oud-Turnhout, 1998, p. 20.
14. H. VANDEN BOSSCHE, *Begijnen, begijnhoven en het begijnhof van Turnhout*, Turnhout, 2013, p. 62, 63, 108.
15. MERTENS, O.c., p. 25 geeft een beschrijving van de processie in Oud-Turnhout. Dat alle heiligenbeelden werden megedragen is wellicht een overdrijving van de auteur. In de Sint-Pietersprocessie werden kandidaten gezocht (in het college) om de beelden te dragen, mondelinge getuigenis.
16. MERTENS, O.c., p. 25. Allicht houdt deze processie verband met het feest van het H. Kruis en niet met de kruisdagen zoals in de bijdrage wordt gemeld.
17. J. ROYMANS, *Kerkelijk en godsdienstig leven in de Heilig-Hartparochie te Turnhout*, Turnhout, 1985, p. 22-27.
18. ROYMANS, O.c., p. 28.
19. J. NUYTS, *De eerste tien jaren van ons bestaan, 1928-1938*, [Turnhout, 1939], p. 30. Het boekje is een bundeling van de artikels verschenen in *Ons Parochieklókje*, januari en februari 1939. De processie was gepland op Palmzondag, maar kon omwille van het regenweer niet uitgaan.
20. H. DE KOK, *Flitsen uit vijftig jaar Parochie Onze Lieve Vrouw Middelaars te Turnhout (1928-1978)*, Turnhout, 1978, p. 46., J. NUYTS, O.c., p. 30.
21. J. NUYTS, O.c., p. 29-30.
22. Meegedeeld door de koster van de parochie.
23. H. DE KOK, O.c., p. 55.